

МАГІЯ СЛОВА

Наші одвічні недружелюбці, котрі всіляко намагаються вкоротити вік українській історії, виводячи її «зі спільної колиски трьох братніх народів» та датуючи «формування етносу» лише середньовіччям, твердять, буцімто національна писемність виникла досить пізно. Свідомо чи підсвідомо їм підспівують і ті, хто заперечує культурний розвій дохристиянської доби, вважаючи, що тільки із впровадженням православ'я почався справжній розквіт науки і мистецтва, зокрема писемності, залишаючи поза увагою те, що ні «Слово о полку Ігоревім», ні «Повість врем'яних літ» не могли з'явитися без раніше створених міцних підмурівків — пісень, легенд, переказів, прислів'їв та приказок, інших фольклорних пам'яток.

Якщо про вищенаведені духовні набутки час од часу ще згадують, то один із пластів нашої національної культури взагалі не береться до уваги. Йдеться про чи не найдавніші словесні тексти-шедеври — молитви та шептання, їх призначення досить чітко й конкретно: за допомогою словесної магії порятувати людину від насланих вроків, тобто прокльонів, заклинань та інших наворотів.

Наші пращури вельми прискіпливо ставилися до словесних ритуалів: «Слово може зцілити, а може й убити людину». Відтак у його магичну силу свято вірили. Звідси ще один афоризм: «У недобру годину помовчати, а в добру сказати». Вважалося, що є періоди, коли мовлене прокляття набуває сили магізму, і тоді все сказане здійсниться. Але оскільки ніхто не знає, коли слова збуваються, то в побуті намагались обходитися без злослів'я. Тим, хто нехтував засторогою, бажали: «Тіпун тобі на язик!» Це вже пізніше ми розгубили шляхетні традиції словесної культури, призабули її високу місію. Для нас не є заобтяжливим зронити будь-яке, за будь-якої нагоди, лихослів'я, знічев'я забожитися чи кинути мимохідь прокльон, не надаючи цьому значення. Нині ми майже повністю осквернили високе поняття клятви як непорушного слова; присягаючи, тут же порушуємо слово або забуваємо; для нас більше важать писемні циркуляри, які є «речовим доказом», нічого не вартує мовлене з вуст «слово честі». Поза тим, саме воно — сказане при свідках — було колись найвищим доказом непорушності висловленої обіцянки. Скріплюючи ту чи ту угоду, в давнину люди не користувалися жодними писемними дорученнями чи зобов'язаннями. Досить було засвідчитись у присутності будь-якої людини словесними формулами («даю слово», «слово честі», «клянуся життям», «клянуся дитиною» тощо), — і мовлене набирало сили закону. Давніші джерела донесли нам одну з найшляхетніших клятв, яка мала особливе значення. Йдеться про вельми популярну обітницю княжої доби. Скріплюючи будь-яку важливу угоду (продаж, позичку, обіцянку),

придолонювали до грудей руку й казали: «Клянусь конем!» Оскільки в ті часи кінь вважався символом шляхетності й рицарства (згадаймо «Руську Правду», де за знищення або крадіжку цієї тварини належала найсуворіша кара — «сім гривен продаж»), то відповідно ним і скріплювали обопільні угоди. Ці слова мали силу найвищого закону, «бо слово — не горобець».

Щоправда, в побутових взаєминах раніше, а може й пізніше, з'явилися інші різновиди клятв: власним здоров'ям або життям — «щоб я з місця цього не встав», «щоб мене грім убив», присягання своїми дітьми чи батьками, а також господарськими набутками — «щоб моя хата згоріла» тощо. Але до таких словесних ритуалів було неоднозначне ставлення. Старші люди остерігали від подібних клятв, вважаючи, що сказане в напливі емоцій слово може бути нещирим, а отже, людина ставить під загрозу інших, не причетних до цієї okazji осіб. Це ж саме стосувалось і божіння — «оскільки ім'ям Господа грішно клястися». Одне слово, традицією культивувалися високість і непорушність слова. Відтак це змушувало людей не тільки дотримуватись усталених звичаїв, але й бути обачливими у спілкуванні; особлива увага зверталася на лаконічну, чітку, аргументовану і, нарешті, поетичну форму висловлювань. На жаль, літературознавці, як і мовознавці, чомусь обходять цей важливий аспект, який зберігає в собі багатющий матеріал для історичної морфології й поетичної образності. Передовсім це стосується, як уже мовилося, замовлянь і ритуальних молитов.

Якщо «Слово» — витвір, безперечно, обдарованого й освіченого книжника — творилося на староруській писемній мові, то замовляння донесли нам оригінал побутового спілкування, мова якого значно більше наближена до сучасної. Оскільки ці та інші замовляння сягають дохристиянської доби, а відтак можуть бути первіснішими од літописних творів, то ми маємо повне право вважати, що українська народна мова, ще в ті часи, стояла на високому щаблі розвитку. Ми ж бо знаємо, молитви-замовляння, як і пісні, не зазнавали жодних змін та редакторських правок (винятком може бути заміна імен давніх богів на християнських святих) — це суперечило народній традиції; не випадково давній афоризм рече: «З пісні слів не викинеш»; до молитов-замовлянь — як до своєрідних пісень — це визначення стосується повною мірою, оскільки вони також належать до пісенного жанру і тим паче виконували ще й лікувальні функції.

Будь-які зміни в тексті вважалися неприпустимими.

Отже, в давніші часи слово відігравало магічну роль, виконувало важливу суспільну місію у повсякденних взаєминах. Тому й ставлення до нього було,

можна сказати, побожно: йому вірили, ним дорожили, перед ним благоговіли, вважаючи найвищим природним даром. Одначе залежно від того, у чиї вуста укладена магічна сила слова, відповідну роль воно й виконуватиме: у лукавих устах стане чорнолжою, здатною приносити муки й страждання, а в благородних — зцілення й очищення від гріховності.

Сила замовленого слова, вважав відомий дослідник слов'янської міфології О. Афанасьєв, безмежна: воно може керувати стихіями, викликати грім, жувати багатство, збільшувати череди і знищувати їх чумою, дарувати людині щастя, здоров'я, удачі в роботі чи завдавати страждань, відгонити хвороби й насилати їх на здорового, запалювати в серцях хлопця й дівчини любов або ж охолоджувати їхні почуття, провокувати в суддів та начальників почуття милосердя й співчуття або жорстокості й злобливості, робити зброю прицільною, а вояка не вразливим до куль, стріл, мечів, заживляти рани, зупиняти кров, перетворювати людей на тварин, дерев, каміння. Коротше кажучи, слово може творити дива.

Люди, котрі володіли даром слова, у давніші часи сприймалися як божі речники, посланці вищих сил. «От чому поети, — писав митрополит Іларіон, — співці в давнину виконували й роль жерців. Вони вважалися людьми, близькими до богів, як співець Боян, що згадується в «Слові о полку Ігоревім», або співець Митуса Ходина. Поетичне натхнення подають боги. У старовину поети вважалися ще й «пророками», від «ректи» — належно говорити; хто не розумів віщого голосу, той був «невіглас», темний».

Ритуальне слово, отже, виконувало духовну роль самоочищення і самолікування. Як мудро сказав Т. Шевченко, цінність слова — коли мовлене воно правдивими, неложними вустами. Великий поет так визначив свою історичну місію: «І на сторожі коло них поставлю слово» (За В. Скуратівським; 957 слів). МАГІЯ СЛОВА

Наші одвічні недружелюбці, котрі всіляко намагаються вкоротити вік українській історії, виводячи її «зі спільної колиски трьох братніх народів» та датуючи «формування етносу» лише середньовіччям, твердять, буцімто національна писемність виникла досить пізно. Свідомо чи підсвідомо їм підспівують і ті, хто заперечує культурний розвій дохристиянської доби, вважаючи, що тільки із впровадженням православ'я почався справжній розквіт науки і мистецтва, зокрема писемності, залишаючи поза увагою те, що ні «Слово о полку Ігоревім», ні «Повість врем'яних літ» не могли з'явитися без раніше створених міцних підмурівків — пісень, легенд, переказів, прислів'їв та приказок, інших фольклорних пам'яток.

Якщо про вищенаведені духовні набутки час од часу ще згадують, то один із пластів нашої національної культури взагалі не береться до уваги. Йдеться про чи не найдавніші словесні тексти-шедеври — молитви та шептання, їх призначення досить чітко й конкретно: за допомогою словесної магії порятувати людину від насланих вроків, тобто прокльонів, заклинань та інших наворотів.

Наші пращури вельми прискіпливо ставилися до словесних ритуалів: «Слово може зцілити, а може й убити людину». Відтак у його магичну силу свято вірили. Звідси ще один афоризм: «У недобру годину помовчати, а в добру сказати». Вважалося, що є періоди, коли мовлене прокляття набуває сили магізму, і тоді все сказане здійсниться. Але оскільки ніхто не знає, коли слова збуваються, то в побуті намагались обходитися без злослів'я. Тим, хто нехтував засторогою, бажали: «Тіпун тобі на язик!» Це вже пізніше ми розгубили шляхетні традиції словесної культури, призабули її високу місію. Для нас не є заобтяжливим зронити будь-яке, за будь-якої нагоди, лихослів'я, знічев'я забожитися чи кинути мимохідь прокльон, не надаючи цьому значення. Нині ми майже повністю осквернили високе поняття клятви як непорушного слова; присягаючи, тут же порушуємо слово або забуваємо; для нас більше важать писемні циркуляри, які є «речовим доказом», нічого не вартує мовлене з вуст «слово честі». Поза тим, саме воно — сказане при свідках — було колись найвищим доказом непорушності висловленої обіцянки. Скріплюючи ту чи ту угоду, в давнину люди не користувалися жодними писемними дорученнями чи зобов'язаннями. Досить було засвідчитись у присутності будь-якої людини словесними формулами («даю слово», «слово честі», «клянусь життям», «клянусь дитиною» тощо), — і мовлене набирало сили закону. Давніші джерела донесли нам одну з найшляхетніших клятв, яка мала особливе значення. Йдеться про вельми популярну обітницю княжої доби. Скріплюючи будь-яку важливу угоду (продаж, позичку, обіцянку), придолонювали до грудей руку й казали: «Клянусь конем!» Оскільки в ті часи кінь вважався символом шляхетності й рицарства (згадаймо «Руську Правду», де за знищення або крадіжку цієї тварини належала найсуворіша кара — «сім гривен продажа»), то відповідно ним і скріплювали обопільні угоди. Ці слова мали силу найвищого закону, «бо слово — не горобець».

Щоправда, в побутових взаєминах раніше, а може й пізніше, з'явилися інші різновиди клятв: власним здоров'ям або життям — «щоб я з місця цього не встав», «щоб мене грім убив», присягання своїми дітьми чи батьками, а також господарськими набутками — «щоб моя хата згоріла» тощо. Але до таких словесних ритуалів було неоднозначне ставлення. Старші люди остерігали від подібних клятв, вважаючи, що сказане в напливі емоцій слово може бути

нещирим, а отже, людина ставить під загрозу інших, не причетних до цієї okazji осіб. Це ж саме стосувалось і божіння — «оскільки ім'ям Господа грішно клястися». Одне слово, традицією культивувалися високість і непорушність слова. Відтак це змушувало людей не тільки дотримуватись усталених звичаїв, але й бути обачливими у спілкуванні; особлива увага зверталася на лаконічну, чітку, аргументовану і, нарешті, поетичну форму висловлювань. На жаль, літературознавці, як і мовознавці, чомусь обходять цей важливий аспект, який зберігає в собі багатющий матеріал для історичної морфології й поетичної образності. Передовсім це стосується, як уже мовилося, замовлянь і ритуальних молитов.

Якщо «Слово» — витвір, безперечно, обдарованого й освіченого книжника — творилося на староруській писемній мові, то замовляння донесли нам оригінал побутового спілкування, мова якого значно більше наближена до сучасної. Оскільки ці та інші замовляння сягають дохристиянської доби, а відтак можуть бути первіснішими од літописних творів, то ми маємо повне право вважати, що українська народна мова, ще в ті часи, стояла на високому щаблі розвитку. Ми ж бо знаємо, молитви-замовляння, як і пісні, не зазнавали жодних змін та редакторських правок (винятком може бути заміна імен давніх богів на християнських святих) — це суперечило народній традиції; не випадково давній афоризм рече: «З пісні слів не викинеш»; до молитов-замовлянь — як до своєрідних пісень — це визначення стосується повною мірою, оскільки вони також належать до пісенного жанру і тим паче виконували ще й лікувальні функції.

Будь-які зміни в тексті вважалися неприпустимими.

Отже, в давніші часи слово відігравало магічну роль, виконувало важливу суспільну місію у повсякденних взаєминах. Тому й ставлення до нього було, можна сказати, побожне: йому вірили, ним дорожили, перед ним благоговіли, вважаючи найвищим природним даром. Одначе залежно від того, у чиї уста укладена магічна сила слова, відповідну роль воно й виконуватиме: у лукавих устах стане чорнолжою, здатною приносити муки й страждання, а в благородних — зцілення й очищення від гріховності.

Сила замовленого слова, вважав відомий дослідник слов'янської міфології О. Афанасьєв, безмежна: воно може керувати стихіями, викликати грім, жувати багатство, збільшувати череди і знищувати їх чумою, дарувати людині щастя, здоров'я, удачі в роботі чи завдавати страждань, відгонити хвороби й насилати їх на здорового, запалювати в серцях хлопця й дівчини любов або ж охолоджувати їхні почуття, провокувати в суддів та начальників почуття милосердя й співчуття

або жорстокості й злобливості, робити зброю прицільною, а вояка не вразливим до куль, стріл, мечів, заживляти рани, зупиняти кров, перетворювати людей на тварин, дерев, каміння. Коротше кажучи, слово може творити дива.

Люди, котрі володіли даром слова, у давніші часи сприймалися як божі речники, посланці вищих сил. «От чому поети, — писав митрополит Іларіон, — співці в давнину виконували й роль жерців. Вони вважалися людьми, близькими до богів, як співець Боян, що згадується в «Слові о полку Ігоревім», або співець Митуса Ходина. Поетичне натхнення подають боги. У старовину поети вважалися ще й «пророками», від «ректи» — належно говорити; хто не розумів віщого голосу, той був «невіглас», темний».

Ритуальне слово, отже, виконувало духовну роль самоочищення і самолікування. Як мудро сказав Т. Шевченко, цінність слова — коли мовлене воно правдивими, неложними вустами. Великий поет так визначив свою історичну місію: «І на сторожі коло них поставлю слово» (За В. Скуратівським; 957 слів).